

МАТЕРИАЛЫ. ПУБЛИКАЦИИ. ЗАМЕТКИ

Ала Кожынава, Міхаіл Тарэлка
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Невядомы помнік літаратуры беларуска-літоўскіх татараў

Тэкст, што прапануецца ўвазе чытача, з'яўляецца помнікам літаратуры беларуска-літоўскіх мусульман (татараў), продкі якіх пачалі сяліцца на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага яшчэ ў XIV ст. Яны прыбывалі сюды з розных куткоў цюркско-ісламскага свету: Залатоў Арды, Крыма і г.д., прыносячы з сабою розныя цюркскія дыялекты ў якасці гутарковай мовы і арабскую мову як мову святой кнігі мусульман — Карана. Пазіцыі арабскай мовы засталіся нязменнымі, а вось цюркскія дыялекты выйшлі з ужывання, выцесненыя мовай навакольнага насельніцтва — беларускай, а пазней і польскай. Такім чынам, літаратура беларуска-літоўскіх татараў склалася як шматмоўная. У ёй прадстаўлены тэксты на арабскай, цюркскіх, беларускай і польскай мовах. Найбольш распаўсюджаныя наступныя жанры: Караны на арабскай мове, тафсіры (Караны з падрэдкавым перакладам на польскую мову), хамаілы (сваеасаблівыя запісныя кніжкі мусульман, дзе запісваліся розныя малітвы па-арабску або па-цюркску, правілы правядзення таго ці іншага свята або абраду, розныя календарныя заўвагі па-беларуску або па-польску), кітабы (вялікія зборнікі, асабліва каштоўныя для славістаў запісамі беларуска- або польскамоўнага фальклору). Але, на вялікі жаль, гэтыя тэксты не даступны большасці славістаў, таму што на якой бы мове не пісалі беларуска-літоўскія мусульмане — яны заўсёды карысталіся больш звыклым для іх арабскім алфавітам.

Перадача беларускіх і польскіх тэкстаў арабскім алфавітам мае нават некаторую перавагу. Напрыклад, у ім ёсць спецыяльная літара для [dž], чаго няма ні ў кірыліцы, ні ў лацініцы. Акрамя таго, у арабскім алфавіце для перадачы славянскіх тэкстаў былі ўведзены спецыяльныя дадатковыя літары для афрыкат [dz] і [c]. Зразумела, ёсць і

недахопы. Так, з аднаго боку, даволі паслядоўна перадаецца галосны [a] праз камбінацыю знакаў для доўгага ā і галосны [e] праз знак для кароткага a. Паслядоўнасць можна знайсці таксама ў перадачы славянскіх гукаў [o] і [u] праз знакі адпаведна для доўгага і кароткага u. У той жа час без усялякай паслядоўнасці праз знакі для доўгага і кароткага i перадаюцца гукі [i] і [y]. Ёсць і спецыяльны знак для [o], але ён пачаў паслядоўна выкарыстоўвацца толькі ў XIX ст. У нашым тэксе ён сустракаецца толькі ў некалькіх выпадках (напр. *qrolawštwu*¹ (18b 2)), што, між іншым, дазваляе датаваць рукапіс XVIII-ым ст. Абмежаваны сродкі абазначэння мяккасці-цвёрдасці зычных. Гэты недахоп пераадольваецца толькі адносна [k] і [k'], [z] і [z'], [s] і [s'] пры дапамозе выкарыстання розных літар: ق (q) і ك (k), ض (z) і ذ (z), ص (s) і ث (s). Параўнайце: *jāq* [jak] (18b:13) і *wšitka* [fšytk'e] (19a:13); *zābic* [zab'ic'] (19a:1) і *zama* [z'em'e] (19a:5); *šwagi* [svego] (18b:2) і *šwāt* [s'v'at] (19a:6). Адзін раз, відавочна пад уплывам арфаграфіі польскіх лацінаграфічных тэкстаў, мяккасць пазначана пры дапамозе літары ى (i): *'anijūlā* [an'ola] (18a:11). Акрамя таго, залішне выкарыстоўваюцца літары ı (') і ğ ('), якія не маюць тут ніякага фанетычнага значэння, а пішуцца пад уплывам арабскай арфаграфіі, дзе ні слова, ні склад не могуць пачынацца з галоснага.

1. Гісторыя тэксту

Прапанаваны тэкст узяты намі з рукапісу Р 97 Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Рукапіс з'яўляецца канвалютам і складаецца з дзвюх няраўных па аб'ёму частак рознага паходжання. Яны не толькі напісаны на паперы рознага гатунку, але і розным почыркам. Змест іх наступны:

Кніга I Частка 1 (1a–50b): 1a–4b Тэксты астралагічна-каляндарнага зместу: **1a:5–3a:3** 'У які дзень і які час якая гадзіна пануе' (на польска-беларускай мове); **3a:3–4a:4** 'Шукур (*Šukur*) зорка' (на польскай мове); **4a:4–4b:10** 'Малады месяц убачыўшы, спявай' (малітвы на арабскай мове з перакладам на польска-беларускаю). **5a:1–18a:9** Рэлігійна-палемічны тэкст 'Адкуль пайшлі ідалы' на польскай мове. **18a:10–20a:8** Дыдактычны тэкст 'З раздзелу Свяцільня сэрцаў ([Si-gāğ 'al]-qulūb) Кнігі пра персцень' на польскай мове. **20a:22a** Малітвы (дуа) па-арабску з кароткімі заўвагамі па-беларуску. (20a:9–20b:3 *bāb* 'Гэта два на аброк ('ābruq)'; 20b:4–21a:5 'У дом новы ўваходзячы...'; 21a:6–22a:3 *Qadir noči* 'Ноч магутнасці'). **22a:4–22a:13** Дыдактычны тэкст па-беларуску 'Семдзесят *kufraw* (няверый)' і два *Tawbā* 'Пакаянне' (22b:1–13) на арабскай мове. Канец адсутнічае.). **23a–**

24b Малітвы на цюркскай мове с перакладам на беларуска-польскую. (За кожным сказам па-цюркску ідзе пераклад на беларуска-польскай). **25a–41b** Рэлігійна-палемічны тэкст на польскай мове. (Пачатак і канец асутнічаюць. Фрагмент таго самага тэксту, што на с. 5a–18a). **42a:2–43:4** Тэксты аб прыкметах на беларускай мове (42a:2–42a:9 ‘У які дзень нядзелі гожа, а ў які нягожа шату краіць’; 42a:10–43b:4 *Guzquy* (‘крук’) фал). **43b:5–13** Малітва (дуа) на арабскай мове: *Fattāh* (‘Ключ’). Канец адсутнічае. **44a–50a** Малітвы на цюркскай мове с перакладам на беларуска-польскую. (За кожным сказам па-цюркску ідзе пераклад на беларуска-польскую. Пачатак асутнічае. Фрагмент таго самага тэксту, што на с. 23a–24b). **50b** Заключныя рэлігійныя формулы на арабскай мове. У центры арабскае слова *tamām* ‘канец’.

Частка 2 (51a–112b): 51a:7–108b Малітвы на арабскай і цюркскай мовах з кароткімі заўвагамі і перакладам на беларуска-польскую. **109a–110a:3** Паданні са спасылкай на Мухаммада (хадзісы?) на беларуска-польскай мове. Пачатак адсутнічае. **110a:4–111b:3** Малітвы (110a:4 *Bawla namāz* ‘Намаз ачышчэння’; 111a:7 Дуа *‘Imām* ‘Імам’). **111b:4–112a:3** Тэкст аб прыкметах на беларускай мове ‘Калі ў правым вухе звініць’. **112a:4–112b:7** Дуа *‘Ahdināma* ‘Дамова’. **112b:7–13** *bāb faṣl fī qadā’i sa’ī* (‘Раздзел пра здзяйсненне сай (рытуальны бег)’. На арабскай мове, канец адсутнічае.

Кніга II (113a–121b) на арабскай мове: Пачатак і канец адсутнічаюць. **113a–114b:1** Суры Карана (113a–113b:1 сура 67:23–30; 113b:1–114b:1 сура 78). **114b:2–121b** Тэкст рэлігійнага зместу (дуа?) з пералікам назваў сур, які абрываецца на суре 90².

Упершыню гэты рукапіс быў апісаны вядомым даследчыкам літаратуры беларуска-літоўскіх татароў А.К. Антановічам [Антонович 1968, 136–138]. Згадаем толькі тое, што ён таксама датаваў яго паводле вышэйзгаданых асаблівасцяў арфаграфіі XVIII-ым ст., з чым мы цалкам пагаджаемся³. Цікава яшчэ і тое, што А.К. Антановіч не аднёс гэты рукапіс да якога-небудзь дакладнага жанру, называючы яго або проста рукапісам [там жа, 412], або кітабам [там жа, 136]. Прычыны гэтага відавочныя — у рукапісе ёсць тэксты, характэрныя як для хамаілаў, так і кітабаў.

Менавіта для кітабаў больш характэрны і наш тэкст⁴. У пачатку яго стаіць арабскае слова *bāb*, якое азначае ‘раздзел’, а потым ідзе назва — *zrūzdzālu hīrāgīl ‘lqulūbu kitābu ‘ūparṣanū* — ‘3 раздзелу *hīrāgīl ‘lqulūb* кнігі пра пярсцёнак’. Назва раздзелу пададзена парабску, але з памылкай у першым слове. Аднавіць сапраўдную назву мы змаглі толькі пасля азнаямлення са зместам рукапісу, які захоў-

ваецца ў бібліятэцы Усходняга факультэта Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта (шыфр 869 / Мухл. 3). Ён змяшчае амаль усе тыя тэксты, што і наш рукапіс і, відавочна, напісаны той жа рукой. Змяшчае ён і даследаваны намі тэкст (65a:1–67a:1). Высветлілася, што яго сапраўдная назва *Ṣiṭāḡ al-qiūb* ‘Свяцільня сэрцаў’. Гэты твор згадваецца ў працах даследчыкаў літаратуры беларускіх татараў [Drozd 2000, 30].

Асноўная частка тэксту — гэта дыялог паміж Давідам і Саламонам, яго кульмінацыя — перадача Давідам чароўнага пярсцёнка свайму сыну Саламону. Пярсцёнак Саламона, з дапамогай якога ён кіраваў дэманамі, шырока вядомы як іудзейскаму постбіблейскаму, так і мусульманскаму посткаранічнаму фальклору, звесткі пра яго можна знайсці таксама ў славянскіх апокрыфах [гл., напр., Титова 1979]. Немагчыма на дадзеным этапе даследавання дакладна вызначыць, ці з’яўляецца гэты тэкст перакладам з арабскай або цюркскай⁵ мовы, альбо гэта з’ява мясцовага славянскага фальклору. Пра перакладны характар тэксту сведчаць перш за ўсё назва па-арабску і імя анёла ў арабскім вымаўленні *ḡabrā’il* [džebrail]. Наступны сур’ёзны аргумент на карысць узнікнення дадзенага тэксту ў межах іншай культуры знаходзіцца ў 19a:6, дзе Саламон на пытанне свайго бацькі Давіда ‘Што шырэй за землю’ адказвае наступным чынам — *šwāt bū zama ‘i[q]āf ḡūrā ‘ūḡārñūl šwāt* ‘Свет, бо зямлю і Каф-гару агарнуў свет’ Паводле сярэднявечных мусульманскіх уяўленняў гара Каф — гэта горны хрыбет, які акружае зямны свет [Шиммель 1999, 326]. Упамінанне такога спецыфічнага паняцця сведчыць пра ўсходняе паходжанне гэтага тэксту.

Звяртае на сябе ўвагу і наступнае выказванне — *dādzūj šwanṭa jālmužna prāwi ranqi žabī lawā nawadzālā* ‘даюць міласціну праваю рукою (так), каб левая не ведала’ (19b 10–11). На першы погляд можа здацца, што гэта ледзь не цытата з Евангелля (Мт 6.3), але, хаця мы і не знойдзем такой фармуліроўкі ў Каране, яна добра знаёмая мусульманам з хадзісаў — паданняў пра выказванні і дзяянні Махаммада [محیی دین النووي 1990, 142].

Тым не менш, уплыў славянскай моўнай стыхіі і славянскай культуры на тэкст помніка таксама з’яўляецца досыць значным. Варта прыгадаць, што такія значныя для мусульман уласныя імёны падаюцца ў немусульманскім (неарабскім) вымаўленні — Давід і Саламон (*dāwid, šālamūn*) замест Дауд і Сулейман, пры тым, што ў іншым тэксце (рукапіс Р 402) знаходзім *sulajman*, а гэта гаворыць хутчэй пра тое, што тэкст, калі нават не ўзнік на славянскай глебе, быў тут

значна перароблены і пераасэнсаваны. Нават імя ворага роду чалавечага даецца ў хрысціянскім (польскім) варыянце — *šāṭān* замест *šājīān*.

Немагчыма вызначыць і час узнікнення гэтага тэксту. Нагадаем, што варыянт тэксту, апублікаваны ў дадзеным артыкуле, гэта вынік перапіскі, магчыма, шматразовай.

2. Публікацыя тэксту

Транслітэрацыя

18a

10. *bāb zṛūdzālu hiraǧil 'lqulūbu kitābu 'ūparścān*⁶
11. *prīšlānam 'ūd pānā būga praž ġabrā'ilā 'anijūlā dū qrūlā dāwidā 'āla w*
12. *īm parścānū wšalqā mūndrūśc 'ipūšlūšanšṭwu 'ūd pānā būgā[?]' piṭāc*
13. *'ušinā šālamūnā cū 'ūn [wa?]' 'ici mūža 'ūdpūwadžac zṛmūndrūšci šwuǧaj [nā]*

18b

1. *piṭāna rūdzicā šwagū qrūlā dāwidā 'āla 'ūn nā wšīṭqu 'ūdpūwadžāl*
2. *šwuli būžaj 'ā[h]cūnc šūba ṭagu 'ūjčā šwagu 'ābi ṭa qrolawšṭwu*
3. *'ūn mū zlacil pū žiwuca jagu ṭadī qrūl dāwid pūčul gū piṭāc*
4. *'unā'uca 'imūndrūścāh jagu čimūža qrūlūwac ṭadī nāprod dāwid piṭā*
5. *'ušinā šālamūnā čagu 'ulūdzaj nawala jašṭ ṭadī 'ūdpūwādā 'i'ūjčā dū*
6. *bragū šumana 'ipūbūžnagu žiwuṭā nawala jašṭ jašča piṭā 'ulūdzaj*
7. *wancaj čagu jašṭ 'ūdpūwādā prāwdi mālū žalaj mišli 'iwalkih[?] wala jašṭ*
8. *jašča piṭā 'učluwaqā cū gūršagu jašṭ 'ūdpūwādā qṭū ša prawaj*
9. *mālsā dūbra nā wšīṭkim 'āpūṭim namā ṭagu ṭū jamū gūrša jašṭ žā wšīṭqu jašča*
10. *'ūčlūwaqā cū jašṭ lapšagu nā šwaca 'ūdpūwādā qṭū wšūnsadzšṭwa*
11. *mašqā zṛgūdliwa 'idūbra ṭū jašṭ nājlapša nā šwaca jašča piṭā člūwaqu cū*
12. *jašṭ gūršā nā šwaca 'ūdpūwādā 'āh 'ujčā gūršagu nimāš nā*
13. *šwaca jāq liḥā žūnā bū 'ūnā gūršā žā zwarā žā gādzinā žā pšā*
žā šwinā

19a

1. *žā šwinā bū ṭuwšīṭqu mūžaš žābic 'ābū ša 'ūbrūnic 'ā žlaj žūnī*
2. *'āni žābic 'āniša 'ūbronic jašča piṭā nā šwaca dālaqū cū šliḥāc 'ūdpuwā*
3. *dā nā ṭū dubragū čluwaqā 'ipūbūžnagu 'ima šliḥāc jašča žā nabūšā wižij*
4. *cū jašṭ 'ūdpūwādā nā ṭū qṭū prāwdziwa bandza pānā būgā wiznāwāl*
5. *jadinnim būgam ṭū ṭū jašṭ šlūwā wižaj žā nabūšā jašča piṭa širaj žā zama*
6. *cu jašṭ 'ūdpūwādā šwāt bū zama 'ifāf⁸ gūrā 'ūgārmūl šwāṭ*
7. *jašča piṭā ṭwārdzaj qāmana cū jašṭ 'ūdpūwādā munāfickij⁹ nūṭ¹⁰ cū*
8. *naḥca dūbrim 'ipūbūžnim musulmāninām bic jašča canžaj žā šqāli žā gū*
9. *rī 'izā zama cū jašṭ 'ūdpūwādā dubramū 'ipūbūžnamu člūwaqu 'ūbmūwanā*
10. *'ipūṭwāmā šlūwā canžaj jašṭ jašča piṭā cižiliḥ māšṭ wancaj*
11. *čipūšṭih wancaj 'ūdpūwādā nā ṭū pūšṭih wancaj bū 'iṭila¹¹ pūšṭimi*
12. *bandūḡ jašča piṭā čī'ūmārliḥ wancaj lūdžaj čīṭaž žiwih 'ūdpūwādā*
13. *wmārliḥ wancaj dlāṭagu bū 'ižiwa wšīṭka pūmrūḡ jašča piṭā činawāšṭ wancaj*

19b

1. nā śwaca cimanžūw 'ūdpūwādā nawāṣṭ wancaj nā śwaca dlātagu qīūrij
2. munž žūnī slūhā 'iūž nawāṣṭā jašča piṭā zā gūri zā qāmana cū mūcnajšagu
3. jaṣṭ 'ūdpūwādā žalāzu mūcnajša jaṣṭ bū mūr 'iqāman žalāzū prabija
4. jašča piṭā zā žalāzū cū mūcnaj jaṣṭ 'ūdpūwādā 'ūgan mūcnij jaṣṭ
5. dlātagu bū 'ižalāzu 'ū 'ugnu ruṣpālī 'irūṣṭūpī jašča piṭā zā 'ū
6. gan mūcnaj cū jaṣṭ 'ūdpūwādā zā 'ugun mūcnaj wodā bū 'i'ūgan
7. zāgāsi jašča zā wodā mūcnaj jaṣṭ 'ūdpūwādā wātr mūcnajši bū
8. 'inā wudza walka wālī pandzi jašča piṭā zā wātr mūcnaj cū jaṣṭ 'ū
9. dpūwādā 'aj 'ujca zā wšiṭqu ṭū mūcnaj 'iśilnaj 'iwāžnaj 'imūcnaj
10. jaṣṭ qīūrij musulnāni[n] 'ālbū musulmānqa kadī 'ūni dubra dādzūḡ ṣwanṭa
11. jālmuzna prāwu ranqu žabi lawā nawadzālā 'āni qūmuśa ḥwālil 'āni wimāwāl
12. milčunc dāl ṭadi ṭu ṣpāsanā zā wšiṭqu ṭū mūcnaj 'iwāžnaj jaṣṭ
13. jašča ḥcaš wadzac ṭū ṣpāšana 'uṭrāšiš žabi ṭim śa ḥwālil 'ābū iāž

20a

1. jamū wimāwāl 'ālbū jagu ṭrudnij¹² ṭadi ṭū ṣpāsanā pūjdza zā nic wlāśna iāq jāq
2. jāq¹³ qāman mūqrij 'upāṣaq wqāčalśa iāq ṭū ṣpāsanānā gāma jāq dažḡ pū
3. jdza ṣqāmanā pāṣaq 'ūbmija iāqza 'ubmūwiw 'ālbū ṭim śa ḥwālil ṭadi ṭūj
4. dāiāq 'ūniwač pūjdza čagu qrūl dāwid 'uśinā ṣālamūnā piṭāl 'anā ṭan čāṣ
5. pri ṭim śāiān ṣṭāl 'iślūhāl kadī wiṣlūhāl dubra 'učinki ṭadi zāfrāṣū
6. wālśa jāqūbī jagu 'ulāncūhi 'uqūwāl zā zilā 'inārūd jagu iāq ṣwanṭij qrūl
7. dāwid widzāl 'iślišāl ṣālamūnā mūndrūśc ṭadi zā žiwuṭā ṣwagu qrūlaw
8. ṣṭwu 'uṣṭūmpil mū 'iparścan mū 'ūddāl ṣinuwi ṣālamūnu zṛūṣqā
9. zāna būžagu

Пераклад

18a

10. **Ваб**¹⁴. З раздзела “[Свяцільня] сэрцаў Кнігі пра персіёнак”,
11. прысланы ад Пана Бога праз Джабраіла-анёла да цара Давіда. А ў
12. тым пярсецёнку ўсялякая мудрасць і паслушэнства ад Пана Бога. [Цар Давід пачаў] пытаць
13. у сына Саламона, што ён [ведае] і ці можа адказаць з мудрасці сваёй [на]

18b

1. пытанне айца свайго — цара Давіда, але ён на ўсё адказаў
2. з волі Божай, жадаючы ад айца свайго, каб тое царства
3. ён яму даручыў па жыцці яго. Тады цар Давід пачаў яго пытаць
4. пра навуку і мудрасць яго – ці можа ён цараваць? Тады спачатку Давід пытае
5. ў сына Саламона: “Чаго ў людзей не шмат?” Тады адказвае ён: “О, ойча, до-
6. брага сумнення і пабожнага жыцця не шмат”. Яшчэ пытае: “У людзей
7. чаго болей?” Адказвае: “Праўды мала, злой думкі і вялікіх [?] шмат”.
8. Яшчэ пытае: “У чалавека што найгоршае ёсць?” Адказвае: “Хто спачатку
9. меўся добра ва ўсім, а потым — няма таго, то яму горш за ўсё”. Яшчэ:
10. “У чалавека што ёсць найлепшае на свеце?” Адказвае: “Хто ў суседстве

11. жыве згодна і добра, то гэта найлепшае на свеце». Яшчэ пытае: “Чалавеку што
12. ёсць самае горшае на свеце?” Адказвае: “Ах, ойча, няма горшага на
13. свеце, чым злая жонка, бо яна горш за звера, за гадзіну, за сабаку, за свінню

19a

1. за свінню. Бо тых усіх можаш забіць, або абараніцца (ад іх), а злую жонку
2. ані забіць, ані абараніцца (ад яе)”. Яшчэ пытае: “На свеце далёка што чуваць?” Адказ-
3. вае на тое: “Добрага чалавека і пабожнага імя чуваць”. Яшчэ: “За нябёсы вышэй
4. што ёсць?” Адказвае на то: “Хто праўдзіва будзе Пана Бога вызнаваць
5. адзіным Богам — то гэта слова вышэй за нябёсы”. Яшчэ пытае: “Шырэй за зямлю
6. што ёсць?” Адказвае: “Свет, бо зямлю і Каф-гару агарнуў свет”.
7. Яшчэ пытае: “Цвярдзей за камень што ёсць?” Адказвае: “Крывадушны злодзей, што
8. не хоча быць добрым і пабожным мусульманінам”. Яшчэ: “Цяжэй за скалы, за го-
9. ры і за зямлю што ёсць?” Адказвае: “Добраму і пабожнаму чалавеку абгавор
10. і паклёпнае слова найцяжэй ёсць”. Яшчэ пытае: “Ці жылых месцаў болей,
11. ці пустых болей?” Адказвае на тое: “Пустых болей, бо і столькі пустымі
12. будуць”. Яшчэ пытае: “Ці памерлых болей людзей, ці жывых?” Адказвае:
13. “Памерлых болей, таму што і жывыя ўсе памруць”. Яшчэ пытае: “Ці жанчын болей

19b

1. на свеце, ці мужчын?” Адказвае: “Жанчын болей на свеце, таму што які
2. муж жонку слухае — таксама жанчына”. Яшчэ пытае: “За горы, за камяні, што мацней-
3. шае ёсць?” Адказвае: “Жалеза мацнейшае, бо мур і камень жалеза праб’е”.
4. Яшчэ пытае: “За жалеза што мацней?” Адказвае: “Агонь мацней,
5. таму што і жалеза ў агні распаліцца і растопіцца”. Яшчэ пытае: “За
6. агонь мацней што ёсць?” Адказвае: “За агонь мацней вада, бо і агонь
7. загасіць”. Яшчэ: “За вадку мацней ёсць?” Адказвае: “Вецер мацнейшы, бо
8. і на вадзе вялікія валы гоніць”. Яшчэ пытае: “За вецер што мацней ёсць?”
- Ад-
9. казвае: “Ах, ойча, за ўсё мацней і дужэй і важней і мацней
10. той мусульманін, альбо мусульманка, калі яны добра дадуць святую
11. міласціну правай рукой, каб левая не ведала ані каму хваліўся, ані выгаварыўся.
12. Моўчкі даў — тады гэта выратаванне за ўсё мацней і важней.
13. Яшчэ жадаеш ведаць? Выратаванне страціш, калі тым пахвалішся або таксама

20a

1. папракнеш яго, альбо абцяжыш яго, то выратаванне пойдзе ў нікуды. Уласна так, як
2. камень мокры, які ў пяску выкачаўся – так тое выратаванне прытуляецца. Як дождж
3. пойдзе — з каменя пясок абмые, таксама і папракнуўшы альбо тым па хваліўшыся. Тады тая
4. міласціна ў нікуды пойдзе”. Тое цар Давід у сына пытаў, а на той час
5. пры тым Шатан стаяў і слухаў. Калі выслухаў добрыя учынкi, тады засумаваў, быццам бы яго ў ланцугі закавалі за ліха, і народ яго. Святы цар
7. бачыў і чуў мудрасць Саламона. Тады ён яму пры жыцці сваім царства саступіў і пярсцёнак яму аддаў – сыну Саламону, па загаду Божаю.

3. Лінгвістычны аналіз тэксту

Мова тэксту, які разглядаецца ў артыкуле, вельмі блізкая да той разнавіднасці польскай мовы, якая існавала ў Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ) і працягвае існаваць на яго былой тэрыторыі¹⁵. Ёй адсутнічаюць рысы, характэрныя для этнічных польскіх дыялектаў, але яна ўтрымлівае шэраг беларусізмаў на фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным і лексічным узроўнях.

На ўзроўні фанетыкі беларускі ўплыў перш за ўсё праяўляецца ў перадачы гукаў, якія ўзыходзяць да праславянскага мяккага [rʲ], літарай *г* [r] пры тым, што ў польскай мове ў гэтай пазіцыі з’явіўся гук [ż], і (пры аглушэнні) [š], пар. *prysłānam* (18a:11) ~ *przyslanym, nāprod* (18b:4) ~ *nāprzōd, dūbra* (18b:9, 11; 20a:5) ~ *dobrze, prabija* (19b:3) ~ *przebije, pri* (20a:5) ~ *przu*. Гэта, на думку А.К. Антановіча, — з’ява, тыповая для рукапісаў, напісаных да другой паловы XIX ст. [Антонович 1968, 25]. Трэба думаць, што ў мове гэтага тэксту такі пераход, які завяршыўся ў польскай мове на тэрыторыі этнічнай Польшчы ў XVIII ст. [Ананьева 1994, 140], яшчэ не адбыўся, тым больш, што вібрацыя [r] адзначалася як архаізм у польскай мове на тэрыторыі былога ВКЛ аж да другой сусветнай вайны [там жа, 106].

Што датычыцца насаваых фанем, то ў невялікім тэксце яны сустрэліся, бадай ва ўсіх магчымых пазіцыях, перш за ўсё, перад прадняязычнымі змычнымі і афрыкатамі, дзе адбылося разкладанне насавага галоснага на групы *eN, oN* (*mūndrūśc* (18a:12) ~ *mądrość, [h]cūnc* (18b:2) ~ *chcąc, wancaj* (18b:7) ~ *więcej, bandza* (19a:4) ~ *będzie* і г.д.), а перад губнымі выбухнымі *oM* (*‘uštūmpil* (20a:8) ~ *ustąpił*). Падобны працэс з’яўляецца тыповым для рэгіянальнага варыянта польскай літаратурнай мовы ВКЛ [Kurzowa 1993, 81]. Раскладанне насавага

адзначана таксама і ў пазіцыі перад шчылінімі, хаця там назіраецца чаргаванне галосных (ср. *canžaj* (19a:10) ~ *cięzej*, *munž* (19b:2) ~ *maqž*, *manžūw* (19b:1) ~ *mežōw*), што адзначаецца ў гаворках астраўнога тыпу на Віленшчыне [Ананьева 1973, 26]. У тэксце можна знайсці і прыклады страты назальнасці ў пазіцыі перад бакавымі (*pūčul* (18b:3) ~ *roczał*, *ūgārñul* (19a:6) ~ *ogarnał*), а таксама дэназалізацыю [e] на канцы слова (*mālsā* (18b:9) ~ *mial się*, *'ima* (19a:3) ~ *imię*). Асаблівай увагі заслугоўвае наяўнасць спецыяльнай літары (нун сагыр) для абазначэння насавага [p] у незалежнай пазіцыі на канцы слова (*bandūj* (19a:12) ~ *beđq*, *dādzūj* (19b:10) ~ *dadzq*).

Наступнай рысай, узнікшай пад уплывам беларускай мовы, з'яўляецца наяўнасць у слове *lāncūhi* (20a:6) 'ланцугі' фрыкатыўнага [γ], пры тым, што ў астатніх выпадках у тэксце наяўны толькі выбуховы гук, пар., напрыклад, папярэдняю лексему *jagi* 'яго'. Ужыванне [h] замест [g] у асобных лексемах характэрна для астраўных гаворак¹⁶ [Turska 1982, 64; Sawaniewska-Mochowa 1986, 59].

Прыкладаў уплыву беларускай мовы на ўзроўні фанетыкі сапраўды няшмат. Так, напрыклад, у тэксце няма відавочных слядоў рэдукцыі галосных у ненаціскай пазіцыі¹⁷, што, як вядома, ёсць адметная рыса беларускай мовы. Аднак у тэўных выпадках у ненаціскай пазіцыі на канцы слоў назіраецца змяшэнне знакаў *ā* і *a* (як было прыгадана вышэй, першы выкарыстоўваецца для абазначэння [a], другі — [e]), пар.: *dūbragū šumana* (18b:5–6) замест *šumanā*, *'ūčlūwaqa* (18b:10) замест *'ūčlūwaqā*, *ṭwārdzaj qāmana* (19a:7) замест *qāmanā*, *qtūrij musulnāni[n]* 'ālbū musulmānqa (19b:10) замест *musulmānqā*, *zrūšqā-zāna būžagu* (20a 8–9) замест *zrūšqāzānā*, альбо *cū jašt gūršā* (18b:11–12), трэба было б *gūrša*, *'ipūṭwārnā šlūwā canžaj jašt* (19a:9–10), а трэба было б *'ipūṭwārna*, *špāšanā... ṭū mūcnaž* (19b:12), трэба было б *špāšana*. Што датычыцца апошніх прыкладаў, то аканне з'яўляецца адной з самых характэрных рыс астраўных гаворак [Turska 1983, 16]. Гэта таксама характэрна для рэгіянальнага варыянта польскай літаратурнай мовы ВКЛ XVII–XVIII ст. [Kurzowa 1993, 86].

Відавочна, наш аўтар (перапісчык?) не быў упэўнены, як дакладна пісаць ненаціскны канчатак, пры тым, што ён увогуле арыентаваўся на арфаграфію лацінаграфічных тэкстаў. Пра гэта сведчыць правільнае напісанне звонкіх на канцы слова: *dāwid* (18b:3, 20a:4), *manžūw* (19b:1), *munž* (19b:2), *jaž* (19b:13), а таксама захаванне напісання зычных у выпадку дыерэзы, пар. *qrolawštwi* (18b:2).

Даследаванне галосных арабарграфічных тэкстаў, безумоўна, ускладняецца асаблівацямі арабскай графікі, якая была прызначана для рэалізацыі зусім іншай моўнай сістэмы. Гэта, у прыватнасці, відаць

на прыкладзе галосных [o] і [u], якія не зусім паслядоўна выражаліся праз знакі *ī doūgae* і *и кароткае*. У гэтым выпадку мы можам гаварыць не пра сістэму, як гэта было ў выпадку для гукаў [a] і [e], а толькі пра пэўную тэндэнцыю. Так, на 154 выпадкі ўжывання *ī doū-gaga* для [o] (пар. *mīgrij* ‘мокры’ (20a:2)) выпадае 46 адзінак, у якіх гэты самы знак азначае [u] (пар. *mūr* ‘мур’ (19b:3)). Цікава, аднак, што 20 выпадкаў з 46 — гэта абазначэнне гука [u] на месцы сціснутага [o], якое ў польскай арфаграфіі азначаецца праз *ó* (*qrūl* ‘цар’ ~ *król* (20a:6)). Ці ўплывае тут арфаграфія лацінаграфічных тэкстаў? Такую версію нельга канчаткова выключыць, паколькі адзін з нешматлікіх выпадкаў ужывання графемы *o*, пра што гаварылася вышэй, сустраўся менавіта ў такой пазіцыі, пар. *qrolawstwū* ‘каралеўству’ (18b:2) ~ *królewstwū*. Таксама варта адзначыць яшчэ адну асаблівасць данага тэксту, якая мае абгрунтаванне, як падаецца, не ў моўнай сістэме, а ў псіхалогіі перапісчыка. Калі на першых чатырох старонках абазначэнні праз *ī doūgae* гука [o] суадносяцца з абазначэннямі гука [u] як 4 да 1, дык на апошняй старонцы гэтыя суадносіны змяняюцца — і тых, і іншых форм аднолькавая колькасць. Можна меркаваць пра пэўную неахайнасць перапісчыка — калі на пачатку ён імкнуўся захаваць дакладнасць у перадачы гукаў, у канцы ён перастаў звяртаць на гэта ўвагу.

Што датычыцца знака *и кароткае*, гэты знак амаль у аднолькавай колькасці выкарыстоўваўся для абазначэння гукаў [u] і [o] — 31 выпадак на 47. Аднак паўстае пытанне — ці заўсёды пры дапамозе *и кароткага* абазначаўся гук [o]? З названых 47 прыкладаў 28 звязаны з абазначэннем паслянаціскага канцавога гука (напрыклад, *mīspajšagi* ‘мацнейшага’ (19a:2); *žalāzu* ‘жалеза’ (19b:5)). Можна меркаваць, што падобнае абазначэнне звязана з рэдукцыяй галоснага ў гэтай пазіцыі. Падобнае меркаванне ў пэўным сэнсе пацвярджаецца тым, што *ī doūgae* абазначае падобны гук (рэдукаванае паслянаціскае [o] у абсалютным канцы слова) толькі ў 10 выпадках са 157 (пар. *dubragū* (19a:3) ‘добрага’).

Уплыў беларускай мовы знаходзім у марфалогіі. Ён назіраецца, напр., у форме роднага склону множнага ліку імёнаў мужчынскага роду з асновай на мяккі зычны *ulūdžaj* (18b:6, 19a:12), пар.: *u ludzi*. Сустракаецца такі канчатак і ў некаторых астраўных гаворках [Паршута 1973а, 59].

Характэрны для астраўных гаворак і канчатак давальнага склону [u] [Turska 1982, 70; 1983, 20], што таксама сустракаецца ў нашым тэксце: *člūwaqu* (18a:11, 19a:9), пар.: *człowiekowi, śinuwi śalamūnu* (20a:8)

(апошняя форма асабліва звяртае на сябе увагу, паколькі побач стаіць правільная форма *сутowi*). Такі канчатак ужываецца ў рэгіянальным варыянце польскай літаратурнай мовы ВКЛ [Kurkowa 1993, 165–166] і астраўных гаворках [Turska 1982, 70; 1983, 20] значна часцей, чым у літаратурнай мове этнічнай Польшчы.

Прыклад уплыву беларускай мовы знаходзім у творным склоне — гук [a] замест [e] у флексіі (*musulmāninām* (19a:8)), хаця гэта таксама можна растлумачыць праблемамі з паслянаціскнымі рэдукаванымі галоснымі, пра якія гаварылася вышэй. Такі канчатак характэрны для астраўных гаворак [Turska 1982, 70]. Адзін прыклад ужывання канчатка [am] зафіксаваны і ў рэгіянальным варыянце польскай літаратурнай мовы ВКЛ [Kurkowa 1993, 166].

У флексіі вінавальнага склону імёнаў жаночага роду можна знайсці канчатак [a]: *gūrā* (19a:6), характэрны для астраўных гаворак [Turska 1983, 17], і прыклад блытаніны насавых галосных: *śwança jalmużna* (19b:10–11) ‘святую міласціну’ — у назоўніка і прыметніка аднолькавыя канчаткі, хоць яны павінны адрознівацца (пар. польск. *świętą jalmużnę*).

Адным з асноўных паказчыкаў беларускага ўплыву на большасць польскіх арабаграфічных тэкстаў, на думку А.К. Антановіча [Антановіч 1964, 25], з’яўляецца наяўнасць йота ў канчатках прыметнікаў мужчынскага роду назоўнага склону адзіночнага ліку — *munāfickij* (19a:7), *mūqrij* (20a:2), *śwanij* (20a:6), пар. таксама займеннікі *qtūrij* (19a:1, 10), *tūj* (20a:3). Сапраўды, такая ўласцівасць характэрная для некаторай колькасці паўднёва-заходніх беларускіх гаворак [Дыялекталагічны атлас 1963, № 10]. Характэрны такі канчатак і для некаторых астраўных гаворак [Паршута 1973а, 61; 1973b, 111].

У сістэме дзеяслоўнага словазмянення няма адхіленняў ад польскай літаратурнай мовы, хоць у тэксце прадстаўлены амаль усе магчымыя формы з парадэгмы, напр., інфінітыў *ūdpuwadzac* (18a:13), *ūbrūnic* (19a:1), формы *verbum finitum* *piṭā, jaṣt, ūdpuwādā, zlacil, pūcul, mālśa, ūgārnuḷ* (18b), *bandūj* (19a:12), *bandza wiṣnāwāl* (19a:4), дзеепрыметнік *‘ubmūwiw* (20a:3), *priṣlānam* (18a:11), дзеепрыслоўі *[h]cūnc* (18b:2), *miḷcunc* (19b:12).

Прыслоўі ў тэксце ўжываюцца пераважна ў форме вышэйшай ступені параўнання, але і ў гэтым выпадку адхіленняў ад нормы польскай літаратурнай мовы практычна не сустрэлася (*wančaj* (19a і далей), *wiżaj* (19a:5), бадай толькі форма *śiraj* (19a:5), пар. польск. *szerzej*, якую, зрэшты, можна аднесці да адхіленняў у межах фанетычнай сістэмы. Пры гэтым варта заўважыць, што галосны [y] замест [e] перад [r], з’яўляецца характэрным для астраўных гаворак [Turska 1982, 67].

На сінтаксічным узроўні ўвагу, перш за ўсё, звяртаюць на сябе спосабы выражэння суб'екта і прэдыката. Так, суб'ект можа выражацца пры дапамозе асабовых займеннікаў 3-й асобы назойнага склону ў тых выпадках, калі польская мова пазбягае такіх ужаванняў, пар.:

zā wśiŋqu ū mūcnaŋ 'iśilnaŋ 'iwāžnaŋ 'imūcnaŋ jaśt qŋūrj musulnāni[ŋ] 'ālbū musulmānqa kadī 'ūni dubra dādžūj śwanŋa jālmūžna (19b 9–11) ~ za wszystko tu mocniej i silniej i ważniej i mocniej jest, [który] muzułmanin albo muzułmanka, gdy [oni] dobrze dadzą świętą jalmużnę (пар. таксама 18a 13, 18b 1, 3, 13).

Такія канструкцыі, што узніклі пад уплывам беларускай мовы, характэрныя для астраўных гаворак [Turska 1983, 21]. Цікава, што займеннікі ў такой пазіцыі з'яўляюцца ў тых выпадках, калі структура сказа парушаецца, пар.:

piŋāc 'uśinā śālamūnā cū 'ūn [wa] 'ici mūža 'ūdpuwadzac zmūndruści śwu-jaj [nā] piŋāna rūdzicā śwagū qŋūlā dā-widā 'āla 'ūn nā wśiŋqu 'ūdpuwadzāl śwulī būžaj 'a[h]cūnc śūba ŋagu 'ūjcā śwagu 'ābī ŋa qŋolawŋŋwū 'ūn mī ŋlacil piŋiŋwica jagu

pytać [u] syna Solomona, co on [wie] i czy może odpowiedzieć ze swojej mądrości [na] pytanie rodzica swego króla Dawida, ale on na wszystko odpowiedział z woli bożej, a chcąc sobie tego ojca swego, aby te królestwo on mu zlecił po żywocie jego.

У наступным прыкладзе пры фармальнай наяўнасці дзейніка адсутнічае дзеяслоўная звязка ў складзе выказніка, што характэрна як для рэгіянальнага варыянта літаратурнай мовы, так і для астраўных гаворак [Kurzowa 1983, 14], пар.:

'ūnā gūrśā zā zwarā zā gādžinā zā pšā zā świnā (18b:13) ~ ona [?] gorsza za zwierzę, za gadzinę, za psa, za świnę.

Можна знайсці і іншыя прыклады адсутнасці дзеяслоўнай звязкі, пар.:

piŋā cižilīh māŋŋ wancaŋ ċi pūŋŋīh wancaŋ 'ūdpuwādā nā ŋū piŋŋŋīh wancaŋ (19a:10–11);

piŋā ci 'ūmārliŋ wancaŋ lūdžaj ċaŋž žiwīh 'ūdpuwādā wmarliŋ wancaŋ (19a:12–13);

piŋā ċinawāŋŋ wancaŋ nā śwaca ci manžūw 'ūdpuwādā nawāŋŋ wancaŋ nā śwaca (19a:13)

Pyta: Czy żyłych miast więcej[?]/czy pustych więcej[?]? Odpowiada na to: pustych więcej[?].

Pyta: Czy umarłych więcej ludzi[?]/czy też żywych? Odpowiada: umarłych więcej[?].

Pyta: Czy niewiast więcej[?]/na świecie czy mężów? Odpowiada: niewiast więcej[?]/na świecie.

Прыкметна, што ўсё гэта — паралельныя канструкцыі, што сустраляся ў адным тэкставам фрагменце.

У лексічнай сістэме пераважаюць польскія моўныя адзінкі. Суіснаванне ўласна польскага *ci-* [čy] *czy* (18a:13; 19a:10; 19b:1) і беларускага па паходжанні *ci-* [ci] *ci* (18b:4; 19a:11, 12, 12, 13) характэрна для астраўных гаварак [Sawaniowska-Mochowa 1986, 59]. Аднак, у тэксце ўжыты беларускія займеннікі *tiŭ той* (20a:3), *tiŭja тья* (19a:11), якія не сталі неад’емнай часткай гэтых гаворак.

Арабізмы, акрамя назвы твора, міфічнай гары Каф, пра што ўжо гаварылася вышэй, прадстаўленыя прыметнікам са славянскай словаўтваральнай структураю *munāfickij* ад арабскага منافق [munāfiq(un)] ‘кывадушны’ (19a:7).

Кожны тэкст, напісаны мусульманамі, якія ўкараніліся ў славянскім асяроддзі, уяўляе сабою кангламерат розных моўных, культурных і рэлігійных стыхіяў. Дадзены тэкст не з’яўляецца выключэннем. У ім мы можам знайсці таксама лексему, якая сведчыць пра ўплыў праваслаўнай традыцыі і царкоўна-славянскай мовы — *špāšanna* (20a:2) ‘ратаванне’. Відавочна, складальнік тэксту пазнаёміўся з ёю ў вусным варыянце, таму што ён спрабуе напісаць яе некалькімі спосабамі, пар. *špāšanā* (19b:12), *špāšana* (19b:13). Такія царкоўна-славянскія ўкрапанні часам сустракаюцца ў татарскіх тэкстах, напр., ва ўжо прыгаданым рукапісе Р 402 сустракаем фрагмент *wacaquščiŭ wādāh* [ve c’ekuščux vodax] (83a:2).

Такім чынам, мы бачым, што мова дадзенага тэксту ўтрымлівае значна больш субстратных (беларускіх) элементаў, чым рэгіянальны варыянт польскай літаратурнай мовы і таму не можа быць ідэнтычна яму. Не можа яна атаясамлівацца і з пазнейшымі вясковымі гаворкамі, нягледзячы на амаль поўную ім ідэнтычнасць (за выключэннем займеннікаў *tiŭ* (20a:3), *tiŭja* (19a:11) і, можа быць, *lāncūhi* (20a:6), паколькі гэтых гаворак проста не існавала да сярэдзіны XIX ст.

На наш погляд, мова дадзенага тэксту — гэта вусная форма рэгіянальнага варыянта польскай літаратурнай мовы, якая атрымала другаразовую (арабаграфічную) пісьмовую фіксацыю, не ідэнтычную лацінаграфічнай. Калі звычайна вусная форма любой літаратурнай мовы імкнецца да адзінства з пісьмовай, то ў дадзеным выпадку яе мусульманскія носьбіты, для якіх лацінскі алфавіт быў чужым, а на пачатку і незнаёмым, такой неабходнасці не адчувалі. Гэта зрабіла магчымым больш шырокае пранікненне ў іх вырыянт літаратурнай мовы беларускіх субстратных элементаў, якія ўжо тады (у XVIII ст., а можа і раней) прысутнічалі ў вуснай мове, але адсутнічалі ў пісьмовай лацінаграфічнай, і якія сталі ў XIX ст. неад’емнай часткай гаворак астраўнога тыпу як сістэмы. Тым не менш, мы не можам цалкам выключыць уплыў на арабаграфічны варыянт літаратурнай мовы

лацінаграфічнага, не маючы іншага тлумачэння напісання ў канцы слова літар для звонкіх зычных пры глухім сандхі.

4. *Пытанне пра арганізацыю тэксту*

Паводле сваёй пабудовы, дадзены тэкст з'яўляецца ўтварэннем з вельмі празрыстай арганізацыяй. Пра гэта сведчыць, перш за ўсё, той факт, што яна праяўляецца ўжо ў паўтаральнасці лексем. Па размеркаванні апошніх па тэкставай прасторы можна меркаваць таксама пра структуру пераважнай колькасці сінтаксічных адзінак.

Так, найбольш распаўсюджаным сярод знамянальных слоў з'яўляецца дзеяслоў **bic* 'быць', які сустраўся 26 разоў (18b:5, 6, 7, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19a:4, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 19b:3, 3, 4, 4, 6, 7, 8, 10, 12). Сапраўды, у большасці сказаў у тэксце пераважае іменны выказнік, у якім ролю звязкі адыгрывае гэты дзеяслоў, *pūbūznagu žiwuŕā nawala jaṣṭ* (18b:6) 'пабожнага жыцця нямнога ёсць', *cū jaṣṭ gūršā nāśwaca* (18b:11–12) 'што ёсць горшага на свеце', *ṭwārdzaj qāmana cū jaṣṭ* (19a:7) 'што ёсць твядзейшае за камень', *zā wāṭr mūcnaj cū jaṣṭ* (19b:8) 'што ёсць мацнейшае за вецер' і г.д.

Другое месца па частотнасці (17 словаўжыванняў) займаюць дзеясловы *piṭāc* 'пытаць' (18a:12, 18b:3, 4, 6, 8, 11, 19a:2, 5, 7, 10, 12, 13, 19b:2, 4, 5, 8, 20a:4), *ūdpūwadāc* 'адказываць' (18b:5, 7, 8, 10, 12, 19a:2, 7, 9, 11, 13, 19b:1, 3, 4, 6, 7, 9) і прыслоўе *jaśča* 'яшчэ' (18b:6, 8, 9, 11, 19a:2, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 19b:2, 4, 5, 7, 8, 13), а таксама займеннік *cū* 'што' (18a:13, 18b:7, 8, 10, 11, 19a:2, 4, 6, 7, 7, 9, 19b:2, 4, 6, 8, 20a:4) (16 словаўжыванняў). Гэта абумоўлена менавіта структураю тэксту, які пераважна складаецца з пытанняў і адказаў — *jaśča piṭā 'ucluwaqā cū gūršagu jaṣṭ 'ūdpūwadā qṭū śa prawaj mālsa dūbra nā wṣiṭkim 'āpūṭim namā ṭagu ṭū jamū gūršā jaṣṭ zā wṣiṭqa* (19b:8–9) 'яшчэ пытаецца: "У чалавека што ёсць горшага?" Адказвае: "У каго спачатку ўсё было добра, а потым гэтага не стала, тады яму горш за ўсё"'. Прыслоўе *jaśča* выконвае ролю звязкі паміж асобнымі пыталымі блокамі.

Названыя лексемы раўнамерна распаўсюджаныя па ўсім тэксце. Але сустракаюцца лексічныя адзінкі, засяроджаныя ў пэўным тэкставым фрагменце. Пры іх дапамозе тэкст можна падзяліць на некалькі ўмоўных частак. Па-першае, у ім трэба вылучыць увадзіны (18a:11–18b:5) і заключэнне (20a:4–9). Толькі ў гэтых частках сустракаюцца ўласныя імёны Давід (*dāwid* (18a:11, 18b:1, 3, 4, 20a:4, 7) і Саламон (*śālamūn* (18a:13, 18b:5, 20a:4, 7, 8), а таксама прыгадваецца пярэсёнак, падстава ўсёй інтрыгі, што развіваецца ў тэксце (*parścan* 18a:12, 20a:8).

У частцы, што ідзе непасрэдна за ўводзінамі (18b:5–19a:2) пераважаюць наступныя прыметнікі і прыслоўі: **dūbrij* ‘добры’, *dūbra* ‘добра’ (18b:5–6, 9, 10, 11, 11, 19a:3, 8, 9, 19b:10, 20a:5) і **zlij* ‘злы’ (18b:7, 8, 9, 12, 12, 13, 19a:1), прычым пераважна ў форме ступеняў параўнання, напр., **učluwaqā cū gūršagu jašt* (18b:8) ‘што у чалавека найгоршае’, альбо *cū jašt lapšagu nāšwaca* (18b:10) ‘што найлепшае на свеце’ Пры гэтым формы вышэйшай ступені параўнання выконваюць ролю найвышэйшай ступені, пар. адказ на апошнія з прыведзеных пытанняў — *qtū wšūnsadzštwa mašqā zgūdliwa 'idūbra tū jašt nājlapša nāšwaca* (18b:10–11) ‘хто ў суседстве жыве згодна і добра, гэта найлепшае на свеце’.

Другая частка заснавана менавіта на параўнанні якасцяў, таму яе вызначаем не на падставе лексічнага, але граматычнага крытэрыя — фрагмент 19a:3–19a:10 характарызуецца наяўнасцю і паўтаральнасцю формаў вышэйшай ступені *wižaj*, *širaj*, *šwārdzaj*, *canžaj*, якія выступаюць тут у сваёй першаснай ролі — *žānabūšā wižij cū jašt* (19a:3–4) ‘што ёсць вышэйшае за нябёсы’.

У трэцяй частцы (19a:10–19b:2) якасная ацэнка ўступае месца колькаснай — найбольшай паўтаральнасцю у гэтым урыўку вызначаецца форма *wancaj* ‘больш’ (18b:7, 19a:10, 11, 11, 12, 13, 13, 19b:1) — *ci 'ū-mārliḥ wancaj lūdžaj čitaž žiwīḥ* (19a:12) ‘ці памерлых людзей больш, ці жывых’, каб зноў уступіць месца ў чацвёртай частцы (19b:2–12) ацэнцы якаснай, якая ўносіцца ў тэкст пры дапамозе формаў вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання прыметніка **mūcnij* ‘моцны’ (19b:2, 3, 4, 4, 6, 6, 7, 7, 8, 9, 9, 12). У апошняй, пятай, частцы параўнанні знікаюць, уступаючы месца разважаннем на тэму міласціны.

Такім чынам, даследаваны польскі тэкст, напісаны арабскім пісьмом, мае дастаткова празрыстую арганізацыю. Здаецца, такая яго структура можа быць выклікана фальклорным альбо блізкім да фальклорнага паходжаннем. Яна прыдае тэксту пазытыўны характар і дапамагае засваенню народнай філасофскай думкі і нескладаных багаслоўскіх палажэнняў.

ЗЛЎВАГІ

¹ У якасці знакаў транслітарацыі выкарыстаны знакі фанетычнага значэння адпаведных літар у арабскай мове. Літары, якія мы перадаем знакамі *č*, *ž* і *p*, былі дадаткова ўведзены ў арабскі алфавіт персамі і шоркамі, а літары для гукаў [с] і [dz], як мы ўжо казалі, ўзііклі на слявянскай глебе. Выключэнне мы зрабілі толькі для знака *g*, які перадае арабскую літару *ğ*, і *s*, што адпавядае літары *š*, яка перадае ў арабскай мове інтэрдэнтальны [ʃ].

² Трэба дадаць, што ў рукапісе адсутнічае пачатак і канец, аначная частка аркушаў знаходзіцца не на сваім месцы.

³ Больш падрабязнае апісанне рукапісу глядзіце ў [Тарэлка, Эль-Фадэль, Цітавец 2002, 74–79].

⁴ Адразу трэба адзначыць, што гэта не арыгінал, а копія. Пра гэта сведчыць напісанне тэкстаў рознага паходжання адным почыркам.

⁵ Назва па-арабску яшчэ не сведчыць менавіта на карысць арабскага арыгіналу. Арабскія назвы маглі мець і шоркскія тэксты, што абумоўлена статусам арабскай мовы, як мовы Карана, сярод неарабскіх мусульманскіх народаў.

⁶ Так вылучаны тыя словы, якія ў арыгінале запісаны чырвоным чарпілам.

⁷ Параўнайце 18b 3 *qrūl dāwid rīḥil gū rīḥc*.

⁸ [q]af gūrā. Літара ڤ (q) напісана з адной кропкай, што робіць яе ідэнтычнай літары ڤ (f), аднак такі варыянт напісання ڤ (q) даволі часта сустракаецца ў іншых рукапісах беларуска-літоўскіх мусульман, напр., у іншым рукапісе з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі — Р 402. Таму нельга выключыць, што мы масм тут справу не з памылкай, а асаблівасцю почырка.

⁹ < араб. متافق *munāfiq*(un) ‘крывадушны’.

¹⁰ [l]ūḥr? На падставе значэння прыметніка *munāfickij* ‘крывадушны’ можна зрабіць выснову, што назоўнік *nīḥr* таксама павінен мець такое значэнне, каб паміж ім і прыметнікам адбывалася семантычнае дапасаванне. У гэтай пазіцыі вельмі дарэчы быў бы назоўнік *lotr* ‘падлюга, нягоднік’. Але, як бачым, першая літара гэтага слова не J (l), а ڤ (n).

¹¹ rī{j}a.

¹² {rudni[l]}?

¹³ Памылковы паўтор.

¹⁴ Слова арабскага паходжання. Мы не сталі яго перакладаць, паколькі яно сінанімічна слову “раздзел”.

¹⁵ Па тэрміналогіі польскіх даслежчыкаў — *polszczyzna kresowa*.

¹⁶ Тут і далей маюцца на ўвазе гаворкі астраўнога тыпу Віленшчыны.

¹⁷ Трэба адразу адзначыць, што ў выпадку пісьмовага тэксту месца націску вызначыць дастаткова складана. Аднак, арыентуючыся на невялікую лічбу адхіленняў ад польскай літаратурнай мовы, прымаем яе добрае веданне стваральнікам тэксту і, адпаведна, пастапоўку параксітанічнага націску.

¹⁸ Іпакш кажучы, пасля літары ڤ (w), што, відавочна, тлумачыцца не фанетычнымі прычынамі, а асаблівасцямі арабскага пісьма.

ЛІГАТУРА

Антонович А.К., 1968: *Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система*. Вильнюс.

Ананьева Н.Е., 1973: Некоторые особенности польского говора села Майшегала Вильнюсского района Литовской ССР, in Мартынов В.В. (ред.), *Польские говоры в СССР*, ч. 2: Исследования и материалы 1969–1971 гг. Минск, 22–39.

Ананьева Н.Е., 1994: *История и диалектология польского языка*. Москва.

Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Минск, 1963.

Паршута Ю.М., 1973а: Статистическое описание морфологии польской речи жителей деревни Дарвиниеки Мадонского района Латвийской ССР, in

- Мартынов В.В. (ред.), *Польские говоры в СССР*, ч. 1: Исследования и материалы 1967–1969 гг. Минск, 44–65.
- Паршута Ю.М., 1973b: Глагол в польской речи жителей деревни Дарвиниеки Мадонского района Латвийской ССР, in Мартынов В.В. (ред.), *Польские говоры в СССР*, ч. 2: Исследования и материалы 1969–1971 гг. Минск, 97–112.
- Тарэлка М., Эль-Фадэль, Цітавец А., 2002: Татарскі рукапіс XVIII ст. з фондаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі, in *Іслам і мусульмане Беларусі ў XX ст.*: Матэрыялы VII міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Минск, 74–79.
- Титова Л.В., 1979: Неизданная редакция “Повести о рождении и похождениях царя Соломона”, in *Труды Отдела древнерусской литературы*, т. 33. Ленинград, 343–363.
- Шиммель А., 1999: Мир исламского мистицизма. Москва.
- Drozd A., 2000: Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich (XVI–XX w.). Zarys problematyki, in Drozd A., Dziekan M., Majda T., *Piśmiennictwo i muhyry Tatarów polsko-litewskich*. Warszawa, 12–37. (Katalog zabytków tatarskich, t. 3.)
- Kurzowa Z., 1982: Język polski na kresach półpoczno-wschodnich, in *Studia nad polszczyzną kresową*, t. I. Wrocław–Warszawa–Kraków, 13–19.
- Kurzowa Z., 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa–Kraków.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1986: Regionalne cechy fonetyczne potocznej polszczyzny północnokresowej XIX w. w “Podręczniku Jana Karłowicza”, in *Studia nad polszczyzną kresową*, t. IV. Wrocław–Warszawa–Kraków, 37–70.
- Turska H., 1982: O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie, in *Studia nad polszczyzną kresową*, t. I. Wrocław–Warszawa–Kraków, 19–121.
- Turska H., 1983: Język polski na Wileńszczyźnie, in *Studia nad polszczyzną kresową*, t. II. Wrocław–Warszawa–Kraków, 15–23.
1990. محیی دین النووی . ریاض الصالحین فی کلام سید المرسلین . دهشوق .